

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

УДК 94 (477. 42) "1945"

**ПРАВОСУДДЯ «ПО-СТАЛІНСЬКИ»: СЛІДЧИЙ ПРОЦЕС ТА
УВ'ЯЗНЕННЯ ІВАНА ФЕЩЕНКА-ЧОПІВСЬКОГО**

кандидат історичних наук, Ковальчук І. В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна, Житомир

Дослідження найменш вивченої сторінки біографії І. Фещенко-Чопієського - часу його арешту радянськими органами державної безпеки, проведення слідства і його процесуальних особливостей. Визначено, що цей слідчий процес із самого початку був для нього безальтернативним - вина підслідного доведення фактично не потребувала. Ця розвідка слугує ще одним наочним прикладом безпорадності конкретної людини перед тоталітарною системою.

Ключові слова: Директорія, Іван Фещенко-Чопівський, НКВС, НКДБ, постанова, слідство, стаття, тоталітарний режим, У НО, У НР, УЦР.

Ковальчук И. В. Правосудие «по-сталински»: следственный процесс и заключения Ивана Фещенко-Чопивского/ Житомирский государственный университет имени Ивана Франка, Украина, г. Житомир

Исследование менее всего изученной страницы биографии И. Фещенко-Чопивского - времени его ареста советскими органами государственной безопасности, проведении следствия и его процессуальных особенностей. Определено, что процесс следствия с самого начала был для него безальтернативным - вина подследственного в фактическом доказательстве не нуждалась. Эта разработка служит еще одним явным примером беспомощности конкретного человека перед тоталитарной системой.

Ключевые слова: Директория, Иван Фещенко-Чопивский, НКВС, НКГБ, постановление, следствие, статья, тоталитарный режим, У НО, У НР, УЦР.

Kovalchuk I. V. Justice «in Stalinist»: the process of investigation and imprisonment of Ivan Feshchenko-Chopivskyi/ Zhytomyr Ivan Franko State University/, Ukraine, Zhitomir

Research of the least understood Feshchenko-Chopivskyi 's fact of biography - nis arrest by the Soviet state security, the investigation and its procedural features. It was determined that the investigating process from the very beginning had no alternative for him - proving guilt prisoner actually not needed. This exploration^s ows us one more example of helplessness of the individual to a totalitarian system.

Key words: Criminal article, directory, investigation, Ivan Feschenko-Lnopivsky, NKBS, NKDB, resolution, totalitarian regime, VCR, UNO, UNR.

Вступ

Предметом розгляду цієї статті став слідчий процес і засудження І. Феценка-Чопівського. Завдяки доступу до архівних матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) стало можливим відтворити саме цю «сторінку» його життя. Даний конкретний приклад ще раз демонструє порушення природних прав людини і масштабне беззаконня, що здатна чинити тоталітарна система як над окремою людиною, так і над усім суспільством. Загальна біографія І. Феценка-Чопівського, на сьогоднішній день, досліджена у значній кількості публікацій. Ще починаючи з видання у 1964 р. розвідки його сина Юрія Феценка-Чопівського «Феценко-Чопівський І. - професор, український вчений, політичний і громадський діяч: Біографічний нарис з приводу 80-ліття з дня його народження» ця наукова проблема розроблялася у середовищі української діаспори. З утвердженням незалежної України робота над дослідженням його життя розпочалася і на батьківщині І. Феценка-Чопівського. Проте розгляд процесу слідства і показ моральних та психологічних тортур, яких він зазнав у фактично останній період свого життя, ще не були достатньою мірою розкриті дослідниками.

Метою цієї статті є усунення фактографічної прогалини і чергова наочна ілюстрація безсилля індивіда перед системою, зокрема сталінським тоталітарним режимом Радянського Союзу.

Іван Андріанович Феценко-Чопівський (1884-1952) - вчений-металург, громадський і політичний діяч, міністр урядів Української Центральної Ради (УЦР) та Директорії Української Народної Республіки (УНР). Після еміграції у 1920 р. до Польщі - професор і доктор Варшавського політехнічного інституту та Краківської гірничо-металургійної академії. Дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) у Львові (1926), член-кореспондент Польської Академії Наук (1933), дійсний член наукових металургійних товариств Англії, США, Німеччини, Товариства металургів і механіків Польщі. У період німецької окупації Польщі він спочатку очолював Український допомоговий комітет (УДК) для українських емігрантів, згодом - філію Українського національного об'єднання (УНО). І. Феценко-Чопівський понад 140 праць, які опубліковані багатьма мовами світу.

У лютому 1945 р. І. Феценка-Чопівського забрали до штабу командувача 1-го Українського фронту маршала І. Конєва на «інтимні розмови». Після цієї «бесіди», здавалося, що його залишать у спокої, зважаючи на похилий вік і перспективність використання фахових знань [5, с 108-109].

Незважаючи на те, що вчений мав іноземне громадянство і польський уряд повинен був самостійно оцінювати його заслуги й провини, І. Феценка-Чопівського, у числі багатьох інших політичних емігрантів, очікувала сумна і доля. Уже 14 березня 1945 р. він був затриманий оперативною групою 1 контррозвідки Червоної армії «Смерш» у Катовіце. У постанові про затримання вказувалася причина - «для встановлення ворожої діяльності по відношенню до СРСР» [3, арк. 2]. У ході даного «встановлення» І. Феценко-

Чопівський був двічі допитаний, причому різними слідчими. Зокрема, другий допит розпочався 14 березня о 13 годині, а закінчився - о 2 годині вже 15 березня, тобто загалом тривав близько 13 годин. На цьому допиті органи слідства цікавилися фактично всім, що могло мати «антирадянський» характер: трудовою діяльністю в Україні, керівниками УНР та армії Директорії в еміграції і місцем їхнього проживання, зустрічами з С Петлюрою в еміграції, роботою на уряд Польщі, цілями і метою діяльності УНО, його співробітниками і практичною роботою самого І. Феценка-Чопівського, участю в інших українських еміграційних організаціях у Польщі [3, арк. 15-25]. Всі ці свідчення радянським органам держбезпеки стали фактичною підставою для подальшої розправи з ним. Однак, поки що, на деякий час, І. Феценка-Чопівського відпустили [2, с 22]. Напевно, лише потрібно було узгодити в часі усі процесуальні і процедурні моменти.

Уже 4 квітня 1945 р. була видана, а 5 - затверджена постанова про арешт І. Феценка-Чопівського 2 відділом слідчої частини Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) УРСР. У підставі для арешту йому «пригадали» все, використавши при цьому свідчення від 14 березня: членство в УЦР, посаду міністра торгівлі і промисловості в її уряді, посаду міністра народного господарства в «уряді Петлюри», членство в дипломатичних місіях у Бухаресті і Варшаві, очільництво Ради Республіки, скерування в Україну озброєних «петлюрівських банд», членство і керівництво катовіцьким обласним управлінням УНО і навіть нібито співпрацю з гестапо та виконання його завдань [3, арк. 3]. Цього ж дня - затверджена постанова про взяття його під варту. Наочність беззаконня і протиправних дій радянських органів внутрішніх справ і державної безпеки ілюструє той факт, що самому І. Феценку-Чопівському ця постанова була оголошена лише 31 травня 1945 р. [3, арк. 4-4 зв.].

Професор був заарештований, перевезений до Києва та ув'язнений у Лук'янівському слідчому ізоляторі [1]. Розгорнутий допит, у рамках попереднього слідства, був проведений 16 квітня. Основна увага слідчим зверталася на з'ясування соціального походження, освіти, наукових інтересів, політичної і громадської діяльності підозрюваного у період Української національної революції та в еміграції [3, арк. 26-33]. Під час арешту в І. Феценка-Чопівського був вилучений паспорт, виданий 1938 р. польською поліцією. Ще у ході слідства, 20 квітня, цей паспорт відправлено до Москви у відділ «А» (обліково-архівний - І. К.) НКДБ СРСР [3, арк. 8]. Отже, даний епізод дає зрозуміти, що за будь-якого варіанту закінчення слідства, до Польщі її тодішній громадянин І. А. Феценко-Чопівський уже не повернувся - 24 квітня слідчі органи пред'явили українському політичному емігранту попереднє звинувачення за ст. 54, п. 3 КК УРСР (зносили з іноземною Державою із ворожою метою) [3, арк. 34-34 зв.]. Сам І. Феценко-Чопівський,

^a Допиті 25 квітня, визнав свою вину лише частково із зазначенням, що він Дійсно був членом УЦР, центрального комітету Української партії соціалістів-федералістів, міністром торгівлі і промисловості та міністром

народного господарства уряду Директорії. За дорученням С Петлюри він був членом дипломатичної місії УНР у Румунії та головою комісії у Польщі, які вели переговори з урядами цих країн щодо укладення торгівельних та економічних угод. А після поразки військ Директорії, бажаючи продовжити боротьбу проти радянської влади за створення «буржуазної самостійної України» залишився в екзилі уряді УНР, згодом - у 1921 р. став головою Ради Республіки, але після поразки українських і польських військ в Україні (насправді після Другого зимового походу - І. К.) залишив політичну діяльність. 3 травня 1941 р. був членом, а з серпня - головою Управління УНО на землях Верхньої Сілезії. Визнав, що його виступи і лекції перед членами УНО мали антирадянський характер, а після нападу Німеччини на СРСР сподівався, що німці дозволять створити «самостійну Україну» і він мріяв про повернення на рідну землю [3, арк. 35-36].

Після попереднього звинувачення слідчі органи продовжили «пошук» нових епізодів провини І. Феценка-Чопівського. Були здійснені ще ряд допитів: 4, 16, 17, 21, 22 травня, які стенографувалися [3, арк. 37-76]. На них слідчі з'ясували у найменших деталях всі епізоди політичної і громадської діяльності І. Феценка-Чопівського як в Україні, так і в еміграції. Певні обставини свідчень зумовили зміну кваліфікації обвинувачення і підслідності. Тому 28 травня 1945 р. слідство у справі над І. Феценком-Чопівським було передано від НКДБ до Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) УРСР [3, арк. 77-78]. Після здійснення цього процесуального кроку слідство над І. Феценком-Чопівським розпочалося «по новому». Співробітники Управління боротьби з бандитизмом (УББ) НКВС УРСР проводили слідчі дії і допити практично аналогічним до колег із НКДБ чином. Протоколи їхніх допитів датовані 4, 6, 9 червнем [3, арк. 79-92], 14 серпням [3, арк. 95-98]. Можна лише уявити собі його фізичний, моральний і психологічний стан - людини похилого віку, вченого-інтелігента, патріота Вітчизни, якого чужа йому влада вивезла на рідну землю і звинуватила у зраді Батьківщини.

У цей час І. Феценко-Чопівський у перерві між допитами, як попередньо затримана особа, працював на розчищенні зруйнованого Хрещатика [2, с. 22].

Медична довідка від 15 серпня 1945 р. встановила у І. Феценка-Чопівського старечу дряхлість і визнала його придатним лише до легкої фізичної праці [3, арк. 103]. Цього ж дня був затверджений протокол про закінчення слідства, де підозрюваному висунули звинувачення за тією ж статтею кримінального кодексу УРСР, що і 24 квітня - 54, п. 3. А 8 вересня, за клопотанням прокуратури Київського військового округу (КВО), окремою постановою УББ НКВС УРСР І. Феценку-Чопівському було доприд'явлено звинувачення уже за статтею 54, п. 13 КК УРСР (активна діяльність проти революційного руху при цараті та під час громадянської війни) [3, арк. 106-106 зв.]. Звинувачувальний висновок по слідчій справі І. Феценка-Чопівського, за підписом заступника наркома внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта Т. Строкача, був сформований 10 вересня 1945 р. І. Феценку-Чопівському висувалося звинувачення за статтями 54, п. 3 і 54, п.

13. Подальший розгляд справи мав провадити військовий трибунал [3, арк. 112-113].

Судове засідання і винесення вироку у справі професора І. Феценка-Чопівського стали ще одним свідченням антигуманного і безправного змісту радянського правосуддя сталінського періоду. Справа розглядалася у закритому засіданні військового трибуналу військ МВС Київської області у місті Києві, без участі сторін обвинувачення і захисту. До того ж не було дотримано формальної процесуальної норми: дата, яка проставлена на протоколі судового засідання - 5 вересня [3, арк. 120], випереджала день винесення вироку - 2 вересня 1945 р. [3, арк. 127]. Вироком цього трибуналу І. А. Феценко-Чопівський був визнаний винним у пред'явленому звинуваченні і засуджений за статтями 54, п. 3 і 54, п. 13 кримінального кодексу УРСР до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Також вказувалося, що цей вирок може бути оскаржений у військовому трибуналі військ НКВС Українського округу протягом сімдесяти двох годин [3, арк. 128]. Однак справа і вирок у радянський час більше не переглядалися [3, арк. 137 зв.].

Ув'язнення І. Феценко-Чопівський відбував у таборах «Біломорбуду», Воркути, Карелії. Всього в заслання він пробув майже сім із половиною років [3, арк. 137 зв.]. 2 вересня 1952 р. серце патріота України Івана Андріяновича Феценка-Чопівського зупинилося у таборі міста Вяртсилья Сортавальського району Карело-Фінської Соціалістичної Радянської Республіки [4]. За іншими даними - у таборі «смертників» поселення Абезь округу Інта Республіки Комі [1]. Йому було шістьдесят вісім років.

Незалежна Українська держава висновком Генеральної прокуратури України реабілітувала ім'я Івана Андріяновича Феценка-Чопівського 29 листопада 1993 р. Довідка про реабілітацію була направлена у Львів його донці Ірині Іванівні Богун [3, арк. 137].

Висновки

Отже, затримання, слідство і суд над вченим, політиком, громадським діячем і патріотом Батьківщини І. А. Феценком-Чопівським стали прикладом беззаконня і правового нігілізму, які чинили радянські органи державної безпеки та правосуддя над своїми ідеологічними супротивниками. Подальша реконструкція подій останнього періоду його життя, а саме, відбування покарання у системі радянських виправно-трудових таборів допоможе більш узагальнено та цілісно відтворити біографію І. Феценка-Чопівського.

Література:

' Аудиторія (Національний університет «Львівська політехніка»). - 2009. - 22-28 жовтня.

- • Бабак О. Український вчений, громадський діяч І. А. Феценко-Чопівський // наукові записки. - Вип. 10. - Серія: Історичні науки. - Кіровоград: РВВ КДПУ ім. в. Винниченка. - 2007. - С. 14-23.

3. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі - ГДА СБУ), ф. 6, спр. 70713, 140 арк.

4. Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк). - 1964. - 16 січня.

5. Попівська-Богун І. Життя гідне слави // Шляхами творення української державності: за матеріалами регіональної науково-практичної конференції «Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917-1921 роках (до 85-річчя Другого Зимового походу)». - Житомир, 2006. - С 103-109.

References:

1. Audytoria (Nacionalnyj universytet «Lvivskaja politehnika»). - 2009. - 22-28 zhovtnja.

2. Babak O. Ukrainskyj vchenyj, ghromadsyj dijach I. A. Feshhenko-Chopivskyj /7 Naukovi zapysky. - Vyp. 10. - Serija: Istorychni nauky. - Kirovohrad: RVV KDPUm. V. Vynnychenka. - 2007. -S. 14-23.

3. Ghahizevyj derzhavnyj arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali - GhDA SBIJ), f. 6, spr. 70713, 140 ark.

4. Svoboda (Dzherzi Syti i Nju Jork). - 1964. - 16 sichnja.

5. Chopivska-Boghun I. Zhyttja ghidne slavy // Shljakhamy tvorennya ukrainskoho derzhavnosti: za materialamy rehionalnoji naukovo-praktychnoji konferenciji «Borotjba ukrainskogho narodu za derzhavnu nezalezhnistj v 1917-1921 rokakh i (do 85-richchja Drugogho Zymovogho pokhodu)». - Zhytomyr, 2006. - S. 103-109.